LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXVI (1987)

SAULIUS AMBRAZAS

VEIKSMAŽODŽIŲ ABSTRAKTŲ DARYBOS TIPŲ ISTORINĖ KAITA

Žodžių darybos kategoriją sudaro darybos tipų paradigma[1]. Svarbiausią vietą joje turi vienas arba keli produktyvūs tipai, kurių darybos reikšmė sutampa su visos kategorijos reikšme. Jie yra kategorijos semantinis centras, o kiti darybos tipai, turintys siauresnes ar labiau specializuotas reikšmes – jos periferija[2]. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti pakitimus lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktų (nomina actionis; toliau – NA) kategorijos semantiniame centre.

Dabartinėje lietuvių kalboje NA kategorijos centrą sudaro tik priesagos *-imas/-ymas* vediniai. Jie gali būti daromi iš kiekvieno veiksmažodžio ir paprastai išlaiko kategorinę veiksmo arba būsenos reikšmę[3]. Galūnių vediniai dabar yra periferiniai. Jie dabartinėje kalboje dažnai vartojami specializuotomis reikšmėmis ir neretai eina įvairių sričių terminais[4].

Patyrinėjus veiksmažodžių abstraktus XVI–XVII a. raštuose, matyti, kad šios kategorijos būklė tuo metu buvo kitokia. Galūnių vediniai, dabar turintys konkretesnes ar specializuotas reikšmes, senuosiuose raštuose dar buvo vartojami tiesiog kaip veiksmų pavadinimai. Tai matyti iš toliau duodamų pavyzdžių.

NA *mũšis* M. Daukšos Postilėje dar turi tik „mušimo" reikšmę: *mußiú płâßtakų ir kúmſciu ... kąkino Wiéßpatį* DP 167_{19-20} (t. p. 160_{11}, $161_{22,26}$; orig. *bicie, karanie, policzki, razy*[5]). Ta pačia reikšme jis buvo vartojamas ir daugelyje kitų XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminklų (VlnE 42_{22}, 51_4; BB Pat 17,10; 18,8; 20,30; 28, 6; Lex 75, 84a; SD[3] 13; SlG II 81_1; Ch[1] Luk 12,18; ApD 16,18; 2 PvK 6,5; 11,23; 11,24; 1 Ptr 2,24). Reikšme „kova, kautynės", būdinga dabartinei kalbai, vedinys *mũšis* pastebėtas tik keliose senųjų raštų vietose: *Bitwá. Pugna. Kawa | mußis* SD[3]

[1] Wellmann H. Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartsprache. 2. Haupt. Das Substantiv. – Düsseldorf, 1975, S. 19–20; Мороховская Э. Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей. – Киев, 1975, с. 82; Цыганенко Г. П. О словообразовательной парадигме – одном из компонентов теории словообразования. – В кн.: Изучение грамматического строя и преподавание грамматики в вузе и школе (Материалы Всесоюзной конф.). Кишинев, 1976, с. 72–73; Мурясов Р. З. О словообразовательных парадигмах. – В кн.: Словообразование и фразообразование: Тез. докл. науч. конф. М., 1979, с. 57–59.

[2] Plg. Furdík J. Zo slovotvorného vývoj slovenčiny. – Bratislava, 1971, s. 16.

[3] Urbutis V. Žodžių darybos teorija. – V., 1978, p. 161, 215, 268–269.

[4] Keinys S. Galūninė terminų daryba. – Kn.: Socialinės lingvistikos problemos (Lietuvių kalbotyros klausimai). V., 1979, t. 19, p. 167–168.

[5] Kudzinowski Cz. Indeks-słownik do „Daukšos Postilė" (toliau – KI). – Poznań, 1977, t. 1, s. 647.

17 (t. p. SD³ 21, 136); *Feldſchlacht abazo mußis* Lex 35; *muſis (bitwa)* PK 53_8, plg. dar panašią reikšmę „žmogžudystė (zabojstwo)“: *Karaliſtes ʒiames ießko ... waydays ir muśieys* SP II 155_{15}.

NA *žinià* senuosiuose raštuose žymi ne tik „informaciją“, bet ir „žinojimą“. Pastarąja reikšme šis vedinys ypač dažnai vartojamas K. Sirvydo Punktuose. Iš 26 pavartojimo atvejų 23-uose NA *žinià* turi reikšmę „žinojimas“, pvz.: *giłuma ʒinios / ape wiſa kas deſtis* I 14_{15}. Žodžiai *umiejętność, wiadomość*, kuriais išverstas K. Sirvydo *žinià*, senojoje lenkų kalboje taip pat reiškė „žinojimą, pažinimą“[6]. Tokia reikšmė fiksuota ir kituose XVI–XVII a. raštuose, pvz.: *Dok mums ßine ir druktibe* Mž 53_5; *paródęs łobius ... mókſło arbà ʒiniós ſawós* DP 436_6, plg. dar *Szinne (Verstand)* BB Pat 5,12; acc. sg. *szinnę* (Klugheit) Ps 7,4; *Ape apſłepta żinia Rożańćiaws* SlG II 71_4; *turi ʒinę wiſu paprociu* Ch¹ ApD 26,3. Dabartinėse tarmėse ši reikšmė išliko tik apstabarėjusiuose junginiuose: *mano trumpa žinia* „maža žinau“ Grd; *daug žinios yr galvoj* „daug žinau“ Psv (LKŽK).

Tokią pat reikšmę M. Daukšos Postilėje turi ir NA *pažinià*: *iʒġ paʒinios ne ißtikeiimo ſawo paʒino* 404_{35} (orig *wiadomość*). Dabartinėse tarmėse šis vedinys vartojamas specialesne reikšme „pažintis“ („pažinimą, žinojimą“ XVI–XVII a. žymėjo ir atitinkamas priesagos *-tis* vedinys *pažintìs*[7]).

Priešingą reikšmę – „nežinojimas“ senuosiuose raštuose turėjo NA *nežinià*, pvz.: *kas waikſczioia tamſumůſia (ne ʒinios ir nůdžių)* DP 510_3 (t. p. 234_{36}, 299_{18}, 528_{38}, 610_{27} – orig. *niewiadomość*); *Nieświadomość / Imprudentia. Nepritirimas nežinia* SD³ 218 (t. p. SP I 104_{23}, 117_9, 248_{10}, 294_{10}; II 8_{22}, 31_{28}, 112_4). Dabar NA *nežinià* dažniausiai reiškia „nežinoma“ arba „nežinomybė“.

NA *maldà*, be vyraujančios reikšmės „kreipimasis į dievą; šio kreipimosi tekstas“, XVI–XVII a. raštuose dar retkarčiais pavartojamas reikšme „prašymas“ (M. Daukšos Postilėje 2 atvejais iš 200): *[Kristus] mus małdomis tęſia ſawęſp* DP 380_{13} (t. p. 545_{52} – orig. *prośba*); *klauſik balſą maldos* (tais. į *aßuſtoghimo*) *mana* BB Ps 28,2 (t. p. Ps 31,23 – orig. *Flehen*); *malda* (Bitte) Job 6,8; Lex 18; *Vorbitt malda* Lex 101a; *Proʒba / Petitio, precatio. Małda* SD³ 346 (t. p. kai kuriuose vėlesniuose raštuose, žr. LKŽ VI 790). Reikšmė „prašymas“ sutinka su veiksmažodžio **mel-/ /mol-* senovine reikšme „kalbėti, prašyti“[8], kurią ligi šiol išlaikė veiksmažodis *melsti* „prašyti“. Panašia kryptimi konkretėjo NA *prašymas*, XVI amžiuje fiksuotas reikšme „malda“: *daboieſi praſchimo mana* BB Ps 66,19 (orig. *Gebet*, t. p. Mž 362_5, 365_5, 392_5, 393_7).

NA *núolaida*, dabar turintis įvairias specializuotas ir konkrečias reikšmes (LKŽ VIII 934), M. Daukšos Postilėje dar buvo proceso pavadinimas: *nůġ ußtekéiimo ſaułes nęt' ik' nůlaidai garbús yrá wárdas io* 487_{21}. Kategorine reikšme šis vedinys

---

[6] Reczek S. Podręczny słownik dawnej polszczyzny. – Wrocław etc., 1968, s. 548.

[7] Ambrazas S. Priesaginės darybos veiksmažodžių abstraktai M. Daukšos Postilėje. – Kalbotyra, 1983, t. 34(1), p. 80.

[8] Szemerénnyi O. Principles of Etymological Research in Indo-European Languages. – In: Etymologie / Hrsg. von R. Schmitt. Darmstadt, 1977, S. 338–345 su lit.; Иванов Вяч. Вс. Славянский, балтийский и раннебалканский глагол: Индоевропейские истоки. – М., 1981, с. 171.

kartais pavartojamas ir vėlesniuose raštuose, pvz.: *nuolaidos* (t. y. nusileidimo) *virvė* LC 1884, 5 (LKŽ VIII 934).

NA *pãsaka* XVI–XVII a. turėjo reikšmę „pasakojimas“: *Nepaniekink ... páſakos wireſniųių* DP 66_{30} (t. p. 166_{46}, 272_{41}, 371_{23}, 475_{51} – orig. *powieść, przypowieść*[9]); *Ant tos paſákos ákis atkielkite* SlG II 20_{18} (panašiai II 21_1, 26_1); *nieku kitu nebowijos, tykt paſakomis naujenu* Ch[1] ApD 17,21 (t. p. PvTit 1,14; PK 48_{16}); *Wadiname ją Hiſtoria, delto jog uźrakina... tykrą paſaką ape tey, kas nuſidawe* Ch Job (įžanga) (t. p. 2 Moz (įžanga); Ch[1] 2 PvTm 4,4).

NA *príepuolis* (*prýpuolis*) XVI–XVII a. reiškė „nelaimę; nuopuolį; nelauktą įvykį“: *iżġ ſwętimų priepůlų / mókikites* DP 65_{27} (11x – orig. *przypadek, przypadłość, przygoda*[10]); *wiſoki priepuoley* (*wßelakie przypádki*) SP I 109_{26} (t. p. II 14_{25}); l. sg. *wiſokiame pripůliy* SlG II 2_{15} (*w żadnej przygodzie*; t. p. II 16_{10}, 40_{26}[11]); *Przypadek / przygoda. Caſus repentinus, euentum Priepuolis* SD[3] 364 (t. p. SD[1] 147, 148, 171; SD[3] 242, 319, 364, 414, 446); *Zufall pripûlis, prigadas* Lex 110a (panašiai PK 73_{19}, 112_{12}, 251_7 ... 9x; AK 85_{15}; BK 54_{15}; Ch[1] 1 PvK 7,15); *iß priepůlo tokio ißlůſůtas* (*w swym upadku ... podźwigniony*[12]). Dabar paplitusi reikšmė „ligos pasmarkėjimas“ yra visai nauja; ji fiksuota tik XX a. šaltiniuose[13].

Kad galūnių vediniai XVI–XVII a. geriau buvo išlaikę kategorinę NA reikšmę negu dabartinėje kalboje, rodo dar ir ta aplinkybė, jog tą pačią terminologizuotą reikšmę dažnai turėjo ne vien galūnės vedinys, bet ir pagrečiui vartojamas priesagos *-imas/-ymas* vedinys ar koks kitas priesaginis NA. Pavyzdžiui, M. Daukša greta galūnės vedinio *nuodžią* (187x) specializuota „religinio nusikaltimo“ reikšme vartojo priesagos *-mė* vedinį *nuodėmė* (K. Sirvydas ir S. M. Slavočinskis – tik pastarąjį), o Mažosios Lietuvos senuosiuose raštuose randamas dar ir *nusidėjimas*. Tokią pat reikšmę turi ir retas priesagos *-tis* vedinys *prasirastis* (grzech) AK 23_{24}, 36_{28}, $39_{18,21}$; BK 6_9, 16_{13}.

Galūnės *-ė* vedinys *gailė* K. Sirvydo raštuose vartojamas ne tik kategorine reikšme „gailestis“ (pvz.: *Źal / źáłowánie / źáłość. Poenitentia, dolor. Gayliſta / gaile* SD[3] 520), bet ir „atgaila“ (pvz.: *Sakramento gaiłes – Sakramenta pokuty* SP II 130_6) pagrečiui su kitu galūnės vediniu *gailius* (pokuta) SP I 159_{14} ir priesaginiais vediniais *gailysta, gailystė, gailystavimas*, pvz.: *Pokutá / Poenitentia, poena, mulcta, ſatisfactio pro defectibus ſuſcepta. Gayliſta / gayłe* SD[3] 319; *daritu gayliſti aźu ſawo nuſideiimus* (*źá grzech ſwoy pokutował*) SP II 116_5; acc. sg. *gayliſtawimu* (pokuta) SP I 57_5[14]. Kiti XVI–XVII a. autoriai šiam reikalui vartojo priesaginius NA: *gailėjimas(is)* DP 143x; SE 12_3; AK 10_{2-3}, 24_7; BK 23_6; *gailesỹs* (*gaĩlesis*)

---

[9] Kudzinowski Cz. KĮ, t. 2, s. 50.

[10] Kudzinowski Cz. KĮ, t. 2, s. 153.

[11] Lebedys J. Žodynėlis. – Kn.: Slavočinskis S. M. Giesmės tikėjimui katolickam prideranačios. V., 1958, p. 502.

[12] Lebedys J. Ten pat.

[13] Plg. dar Būga K. Rinktiniai raštai / Sud. Z. Zinkevičius. – V., 1959, t. 2, p. 39.

[14] Plg. dar Zinkevičius Z. Kelios pastabos lietuvių XVI–XVII a. leksikos istorijai. – Kn.: Socialinės lingvistikos problemos (Lietuvių kalbotyros klausimai). V., 1979, t. 19, p. 121–122.

Mž 335_3; Vln 69_{16}; BP II 229_3; MT 2_{10}, 54_2, 61_{11}, 67_{19} ...; DP 6x; *gailystė* SE 57_{26}, 257_3; *gailysta* BK 43_{13}; *prisivertimas* BP 6x; *liovimas(is)* Vln, VlnE 4x; BP 2x.

Daugeliu atvejų išlaikydami kategorinę reikšmę, galūnių darybos NA XVI–XVII a. semantiniu požiūriu maža kuo skyrėsi nuo atitinkamų priesagos *-imas/-ymas* vedinių. Senuosiuose raštuose pastebimas polinkis nevartoti priesagos *-imas/-ymas* vedinių su sinonimiškais galūnių vediniais, padarytais iš to paties veiksmažodžio. XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose galūnių darybos NA, neturintys atitinkamų priesagos *-imas/-ymas* vedinių, paprastai sudaro nuo 48 iki 90%, o tarp tų, kurie turi tokius gretutinius vedinius, dažniau vartojami galūnių vediniai negu atitinkami priesagos *-imas/-ymas* NA. Šis santykis tarp minėtų NA grupių atskiruose tekstuose yra nevienodas. Tam turėjo įtakos dvi aplinkybės: 1) bendras galūnių darybos NA kiekis; 2) autorių polinkis vartoti sinonimus. Kur galūnių darybos NA palyginti nedaug, rečiau pasitaiko ir atitikmenų su priesaga *-imas/-ymas*. Taip yra Mažosios Lietuvos raštuose (Mž, Vln, BP, BB ir kt.). Pavyzdžiui, B. Vilento raštuose atitinkamus vedinius su priesaga *-imas/-ymas* turi tik 9% galūnių darybos NA. Didžiosios Lietuvos raštuose, kur galūnių darybos NA yra žymiai daugiau, dažniau vartojami ir atitinkami vediniai su priesaga *-imas/-ymas*. Daugiausia tokių gretybių yra M. Daukšos Postilėje[15], kuri apskritai pasižymi sinonimų gausumu ir įvairumu[16]. Tuo tarpu M. Daukšos Katekizme, kur sinonimų yra mažiau, atitinkamų priesagos *-imas/-ymas* vedinių turi apie 17% galūnių darybos NA.

XVI–XVII a. daugelis galūnių darybos NA tipų (ypač vediniai su galūnėmis *-a*, *-is/-ys*, *-ia*) buvo produktyvesni negu dabar. Daugumoje to laikotarpio raštų galūnių darybos NA yra daugiau negu priesaginių (išskyrus priesagos *-imas/-ymas* vedinius). Galūnių darybos NA ypač paplitę M. Daukšos, K. Sirvydo, S. M. Slavočinskio raštuose. Nemažai galūnių vedinių, vartotų XVI–XVII a. raštuose, šiuo metu arba visai nevartojami arba yra labai reti. Pavyzdžiui, dabartinei kalbai nebūdingi 46% šios grupės NA, fiksuotų K. Sirvydo Punktuose, 28% – M. Daukšos Postilėje, 26% – K. Petkevičiaus Katekizme, 22% – S. M. Slavočinskio giesmyne.

Čia pateikti duomenys leidžia manyti, kad XVI–XVII a. NA darybos kategorijos semantinį centrą sudarė ne tik priesagos *-imas/-ymas* vediniai (taip yra dabar), bet ir galūnių vediniai.

Priesagos *-imas/-ymas* vediniai išplito lietuvių kalboje tik jos savarankiškos raidos laikotarpiu[17]. Dar senesniais laikais, iš kurių neturime rašytinių šaltinių, NA kategorijos semantinį centrą sudarė vieni galūnių vediniai, kurie užima svarbią vietą ir kitų giminiškų kalbų darybos paradigmose. Slavų kalbose galūnių darybos

---

[15] Ambrazas S. Galūnių darybos veiksmažodžių abstraktai M. Daukšos Postilėje. – Baltistica, 1980, t. 16(1), p. 68.

[16] Plg. Tangl E. Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen. – Weimar, 1928, S. 8–11; Skardžius P. Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj. – Archivum Philologicum, 1933, t. 4, p. 12, 15; Lebedys J. Mikalojus Daukša. – V., 1963, p. 308–318.

[17] Ambrazas S. Dėl veiksmažodžių abstraktų su priesaga *-imas/-ymas* darybos raidos. – Baltistica, 1983, t. 19(1), p. 66–69.

NA įsigalėjo prieš pasirodant pirmiesiems rašto paminklams, galbūt slavų kalbų bendrystės epochoje[18]. Daug šio tipo vedinių nuo seniausių laikų randama indoiranėnų kalbose[19]. Klasikinėje graikų kalboje labai išplito galūnės *-ā- NA[20]. Germanų kalbų grupėje galūnių darybos NA (ypač su galūne *-o-) būdingiausi gotų ir senųjų vokiečių aukštaičių kalboms[21]. Daugelis tyrinėtojų galūnių vedinių plitimą, kuris atskirose indoeuropiečių kalbose vyko ne vienu metu, sieja su vyriškosios ir moteriškosios giminės diferenciacija ir su tuo susijusiu *o* ir *ā* kamienų produktyvumo didėjimu[22].

Prieš išplintant galūnių vediniams indoeuropiečių kalbų NA darybos paradigmoje privilegijuotą vietą užėmė vediniai su formantais *-*tei-*/-*ti-* ir *-*teu-*/-*tou-*/-*tu-*, kurie turėjo skirtingas reikšmes[23].

Iš NA su formantu *-*tu-* baltų kalbose išriedėjo siekinys, o prūsų kalboje – taip pat bendratis su formantu -*tvei*. Tačiau rytų baltų kalbose šis darybos tipas anksti prarado produktyvumą. Iš senųjų NA su formantu *-*tu-* lietuvių ir latvių kalbose

---

[18] Мейе А. Общеславянский язык. – М., 1951, с. 273; Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основа. – М., 1974, с. 276–277, 302–333; Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik. – Göttingen, 1924, Bd. 1, S. 494 ff.; Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. – In: Słownik prasłowiański. Wrocław etc., 1974, t. 1, s. 58–61; Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. – Wrocław etc., 1974, s. 12–16.

[19] Wackernagel J., Debrunner A. Altindische Grammatik. – Göttingen, 1954, Bd. 2, T. 2, S. 219–235, 238–251; Burrow T. The Sanskrit Language. – London, 1959, p. 123 ff.; Герценберг Л. Г. Морфологическая структура слова древних индоиранских языков. – Л., 1972, с. 240, 245; Елизаренкова Т. Я. Грамматика ведийского языка. – М., 1982, с. 136 сл.

[20] Debrunner A. Griechische Wortbildungslehre. – Heidelberg, 1917, S. 141–142; Chantraine P. La formation des noms en grec ancien. – Paris, 1933, p. 19–23; Arend E. Verbalabstrakta bei Herodot und ihre Vorgeschichte. Teildruck: Die Verbalabstrakta auf -οσ und -η. – Berlin, 1936, S. 13–41.

[21] Bahder K. Die Verbalabstrakta in den germanischen Sprachen. – Halle (Saale), 1880, S. 40 ff.; Meid W. Germanische Sprachwissenschaft. Bd. 3. Wortbildung. – Berlin, 1967, S. 59–60; Hinderling R. Studien zu den starken Verbalabstrakta des Germanischen. – Berlin, 1967, S. 42 ff.; Сравнительная грамматика германских языков. – М., 1963, т. 3, с. 76–77.

[22] Plg. Burrow T. Op. cit., p. 121 ff.; Gagnepain J. Les noms grecs en -οσ et en -ᾱ: Contribution a l'étude du genre en indo-européen. – Paris, 1959; Kuryłowicz J. The Inflectional Categories of Indo-European. – Heidelberg, 1964, p. 216–217; Birnbaum H. Indo-European Nominal Formation Submerged in Slavic. – In: The Slavic Word: Proceedings of International Slavistic Colloquium at UCLA/Ed. by D.S. Worth. The Hague, 1972, p. 162–163; Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). – V., 1970, p. 306–308; Georgiev V. I. Die luvische Abstrakta auf-*aḫi*, die hethitischen Nomina actionis auf-(*a*)*ai* und die *ā* Stämme. – KZ, 1974, Bd. 88, H. 1, S. 121; Watkins C. Die Vertretung der Laringale in gewissen morphilogischen Kategorien in den indogermanischen Sprachen Anatoliens. – In: Flexion und Wortbildung: Akten der V. Fachtagung der indogermanischen Geselschaft. Regensburg, 9–14. Sept. 1973/Hrsg. von H. Rix. Wiesbaden, 1975, S. 363 ff.; Бернштейн С. Б. Указ. соч., с. 134–135; Brosman P. W. The Development of the PIE Feminine. – The J. of Indo-European Studies, 1982, vol. 10, N 3–4, p. 253–272.

[23] Benveniste E. Noms d'agent et noms d'action en indo-européen. – Paris, 1948, p. 112.

liko vos keletas: lie. *lietùs* (*lytùs*), la. *liêtus* : lie. *lýti*, la. *līt*; lie. *piẽtūs*, plg. *pýtī* „gerti drėgmę, biurti, žliugti; atleisti pieną“ < ide. **pī-/poi-* „gerti“[24]; la. *vīltus* „apgavystė“: *vīlt* „apgauti“; *mîtus* (*miêtus*) „pasikeitimas“: *mîtiês* „kaitalioti, keisti“; *dẽstū* (l. sg.) *likt* „(Samen) in die Keime legen“[25]. Daugelis NA su įvairiais formanto **-teu-/-tou-/-tu-* variantais baltų kalbose gavo instrumentų reikšmes. Pavyzdžiui, tuo būdu susiformavo lietuvių kalbos instrumentų pavadinimai su priesagomis *-tuvas*, *-tuvė*.

Rytų baltų kalbose NA kategorijos semantinį centrą iš pradžių, matyt, sudarė vediniai su formantu **-ti-*. Tik po to, kai šis darybos tipas prarado produktyvumą, o daugelis vedinių su formantu **-ti-* sustabarėjo ir virto bendraties formomis, jų vietą NA darybos paradigmoje užėmė galūnių vediniai. Tai turėjo įvykti dar lietuvių ir latvių kalbų bendrystės laikais, nes tiek lietuvių, tiek latvių kalboje[26] NA su formantu **-ti-* yra nedaug, o galūnių vediniai yra gausūs ir nemaža dalis jų turi atitikmenis abiejose kalbose.

Lietuvių kalbos savarankiškos raidos laikais, išplitus priesagos *-imas/-ymas* NA, galūnių vedinių darybinės išgalės ėmė pamažu siaurėti. Tas procesas jau atsispindi XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. Mažosios Lietuvos raštuose galūnių darybos NA tuo metu buvo vartojami gerokai rečiau negu Didžiojoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, galūnių darybos NA J. Bretkūno Postilėje yra du kartus mažiau negu mažesnės apimties K. Sirvydo Punktuose. Panašus yra galūnių darybos NA skaičiaus santykis rankraštiniame Lexicon Lithuanicum ir K. Sirvydo žodyne. Matyt, Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmėje galūnių darybos NA produktyvumas sumažėjo anksčiau.

Galūnių vediniai Didžiosios Lietuvos XVI–XVII a. raštuose paplitę nevienodai. Palyginti nedaug jų yra anoniminiame 1605 m. ir vad. Belarmino katekizmuose, nors jie parašyti rytų aukštaičių tarmės pagrindu, kaip ir K. Sirvydo raštai, pasižymintys galūnių vedinių gausumu. Galūnių vedinių kiekio svyravimui galėjo turėti įtakos ta aplinkybė, kad ne visi senieji raštai vienodai atspindi gyvąją liaudies kalbą. Pažymėtina, kad daugiausia galūnių vedinių randame M. Daukšos, K. Sirvydo, S. M. Slavočinskio raštuose, geriausiai reprezentuojančiuose Didžiosios Lietuvos liaudies šnekamosios kalbos leksiką. Antra vertus, priesagos *-imas/-ymas* vedinių standartizacija, ypač pastebima B. Vilento raštuose ir rytietiškuose katekizmuose, atitiko knyginio stiliaus reikalavimus. Yra pastebėta, kad senojoje slavų kalboje galūnių darybos NA ir priesagos *-nije/-tije* vedinių vartojimas irgi priklauso nuo raštų stiliaus[27].

Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose fiksuota pabaiga to NA raidos etapo, kai galūnių vediniai dar buvo kategorijos centre. NA darybos paradigmos persigrupavimas, prasidėjęs prieš raštijos pradžią, per pastaruosius kelis šimtmečius baigėsi:

---

[24] Fraenkel E. Die baltischen Sprachen. – Heidelberg, 1950, S. 37; Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, Göttingen, 1962, S. 588; Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern, 1959, Bd. 1, S. 839–840.

[25] Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīgā, 1951, lpp. 380.

[26] Endzelīns J. Op. cit., lpp. 380.

[27] Вайан А. Руководство по старославянскому языку. – М., 1952, с. 228.

šios kategorijos centre liko vieni priesagos *-imas/-ymas* vediniai. Galūnių vedinių vartojimo sfera žymiai susiaurėjo. Šiuo metu jie jau nebėra priesagos *-imas/-ymas* vedinių sinonimai, o turi specialesnes reikšmes, plg. *mũšis* ir *mušìmas*, *pãsaka* ir *pãsakojimas*, *žinià* ir *žinójimas* ir pan.

Latvių kalboje taip pat linkstama galūnių vedinius specializuoti[28], o veiksmo procesui reikšti apibendrinami bei standartizuojami priesagos *-šana* vediniai, kurie savo vieta NA darybos paradigmoje maždaug atitinka lietuvių kalbos *-imas/-ymas* vedinius.

Panašus procesas vyko ir slavų kalbose. Senojoje slavų kalboje galūnių vediniai dar buvo vartojami kaip *-nije/-tije* vedinių sinonimai[29]. Nustatyta, kad senojoje rusų kalboje galūnių vediniai sudarė apie 80% visų veiksmažodinių daiktavardžių[30]. Atskirų slavų kalbų savarankiškos raidos laikotarpiu galūnių darybos NA vartojimo sfera susiaurėjo, jų reikšmės buvo specializuotos, o priesagos *-nije/-tije* vediniai smarkiai išplito ir tapo NA kategorijos branduoliu. Toks darybos tipų persigrupavimas pastebėtas rusų[31], bulgarų[32], čekų[33], slovakų[34], lenkų[35] kalbose.

Taigi matome aiškų baltų ir slavų kalbų galūnių darybos NA raidos paralelizmą. Ypač verta dėmesio ta aplinkybė, kad abiejose kalbų grupėse galūnių vedinių vietą NA darybos paradigmoje užėmė priesaginiai darybos tipai, išplitę tik atskirų kalbų savarankiškos raidos laikais.

---

[28] Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. – Rīga, 1959, s. I, lpp. 100, 106–108; Скуиня В. Образование терминов технических наук в латышском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Рига, 1969, с. 12.

[29] Вайан А. Указ. соч., с. 228–229.

[30] Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование. – М., 1969, с. 18.

[31] Auerbach I. Nomina abstracta im Russischen des 16. Jahrhunderts: Ein Beitrag zur Geschichte der Abstraktsuffixe im Slavischen. – München, 1973, S. 118–139 su ankstesne lit.; Menge-Verbeeck R. Nullsuffix und Nullsuffigierung im Russischen: Zur Theorie der Wortbildung. – München, 1973; Dulewiczowa I. Nomina actionis we współczesnym języku rosijskim. – Wrocław etc., 1976, s. 17–22; Волков С. С. Наблюдения над производными бессуффиксных существительных в актах XVII в. (лексические новообразования). – В кн.: Вопросы теории и истории языка: Сборник в честь профессора В. А. Ларина. Л., 1963, с. 53 сл; Дубограева М. Бессуффиксальные отглагольные существительные в русском языке XI–XVII вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1970, с. 20; Ахметова Г. Я. Имена действия в русском языке XV–XVI вв. (словообразовательные типы и лексико-грамматические свойства): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1975, с. 15, 17; Русская грамматика. – М., 1980, т. I, с. 220–221.

[32] Szymański T. Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII–XVIII wieku. – Wrocław, 1968, s. 94.

[33] Tvoření slov v češtině. – Praha, 1967, s. 592–607, 610–617; Андел В. П. Словообразование абстрактных существительных в чешском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1979, с. 7–8.

[34] Furdík J. Op. cit., s. 54 tt.

[35] Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S. Gramatyka historyczna języka polskiego. – Warszawa, 1955, s. 207; Fokker A.A. Derivation of Nouns from Verbs in Contemporary Literary Polish. – Lingua, 1964–1965, vol 13, p. 395 ff.; Puzynina J. Nazwy czynności we współczesnym języku polskim. – Warszawa, 1969, s. 34–40; Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego. – Warszawa, 1979, s. 181.

SUTRUMPINIMAI

BK – Trumpas Moksło Krikscioniszko Surinkimas/Nuog Roberto Bellármino Kárdynoło páráśitas. – Vilnae, 1677.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – V., 1957–1984, t. 1–13.

LKŽK – Lietuvių kalbos žodyno kartoteka.

KZ – Zeitschrift für vergleichende Sprachvorschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begr. von A. Kuhn. – Berlin etc.

Kiti sutrumpinimai tokie pat kaip didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne".

ИСТОРИЧЕСКАЯ СМЕНА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТИПОВ ИМЕН ДЕЙСТВИЯ

Резюме

В древнелитовской письменности засвидетельствован конец того периода, когда флективные производные вместе с производными с суффиксом *-imas/-ymas* образовали семантический центр категории имен действия (nomina actionis; в дальнейшем – ИД). В XVI–XVII вв. флективные ИД еще в основном сохраняли категориальное значение и употреблялись как названия действий и состояний, напр.: *mũšis* „битье", ныне „сражение", *priepuolis* „беда, несчастье; упадок", ныне „припадок", *žinià* „знание, познание, понимание", ныне „сообщение, информация". В течение последующих столетий флективные производные постепенно сузили сферу употребления, получили более специальные значения и переместились в периферию категории ИД. В центре категории остались лишь производные с суффиксом *-imas/-ymas*. Сходный процесс специализации флективных ИД наблюдается в период самостоятельного развития латышского и многих славянских языков, где место флективных производных в словообразовательной парадигме ИД заняли также словообразовательные типы суффиксальных производных: в латышском – ИД на *-šana*, в славянских языках – ИД на *-nije/-tije*.

На основании сравнительного анализа балтийских языков выявлена следующая последовательность смены словообразовательных типов в семантическом центре категории ИД литовского языка: 1) ИД с формантом **-ti-* и **-tu-* (в общебалтийском); 2) ИД с формантом **-ti-* (в раннем восточно-балтийском); 3) флективные ИД (в позднем восточно-балтийском); 4) флективные ИД вместе с производными с суффиксом *-imas/-ymas* (в древнелитовском); 5) ИД с суффиксом *-imas/-ymas* (в современном литовском языке).